

Araştırma Makalesi

Başvuru: 07.03.2025

Kabul: 05.04.2025

Atıf: Merkit, Ekin. "Yeraltı Filminin K. Jaspers'in Varoluşsal İletişim Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 23 (Haziran 2025): 199-211. <https://doi.org/10.55256/temasa.1653197>

Yeraltı Filminin K. Jaspers'in Varoluşsal İletişim Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi

Ekin Merkit¹

ORCID: 0000-0001-6480-2078

DOI: 10.55256/TEMASA.1653197

Öz

Bu makalede Zeki Demirkubuz'un Fyodor Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* romanından serbest şekilde uyarladığı *Yeraltı* (2012) filmi Karl Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışı bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışını film analizi aracılığıyla örneklendirmektir. Bu bağlamda *Yeraltı* filmi ve özellikle filmin birkaç sahnesi analiz edilerek Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışının gündelik yaşamdaki karşılığı örneklendirilmeye ve somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda filmin başkahramanı olan Muharrem karakterinin varoluşsal iletişimden yoksun olmasının onun varoluş sancıları yaşamasına neden olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte Muharrem'in durumu günümüz insanının yalnızlık ve iletişim sorununun önemli bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde birçok insanın yaşamı Muharrem'in yaşamına benzer şekilde Jaspers'in sosyolojik iletişim türleri olarak adlandırdığı var-olmanın iletişimi, genel bilincin iletişimi ve tinin iletişimi tarafından kuşatılmış bir haldedir. Bu durumun sonunda ise insanlar varoluş sancılarının, bunalımların ve kalabalık yalnızlıkların esirine dönüşmektedir. Buradan hareketle makalede, Muharrem karakteri üzerinden günümüz insanının yalnızlık ve iletişim sorununa Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışı teorik bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jaspers, Yeraltı, Varoluşsal İletişim, Dasein, Existenz.

Evaluation of the Underground Film in the Context of K. Jaspers' Existential Communication Understanding

Abstract

In this article, Zeki Demirkubuz's film *Underground*, freely adapted from Fyodor Dostoyevsky's novel *Notes from Underground* (2012), is discussed in the context of Karl Jaspers' understanding of existential communication. The aim of this study is to exemplify Jaspers' understanding of existential communication through film analysis. In this context, the film *Underground* and especially a few scenes from the film were analyzed to exemplify and concretize the daily life equivalent of Jaspers' understanding of existential communication. In this regard, it is claimed that the lack of existential communication of the film's protagonist, Muharrem, causes him to experience existential pain. However, Muharrem's situation is considered as an important example of today's people's loneliness and communication problems. Today, many people's lives, similar to Muharrem's life, are surrounded by what Jaspers calls sociological types of communication: communication of Dasein, communication of general consciousness and communication of the spirit. At the end of this situation, people become prisoners of existential pains, depression and crowded loneliness. From this point of view, Jaspers' existential communication approach is presented as a theoretical solution to the loneliness and communication problems of today's people through the character of Muharrem.

Keywords: Jaspers, Underground, Existential Communication, Dasein, Existenz.

¹ Doç. Dr. nry_merkit@hotmail.com

Giriş

Zeki Demirkubuz'un Fyodor Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* (1864) romanından serbest bir şekilde uyarladığı *Yeraltı* (2012)² filmi çok katmanlı bir incelenmeye elverişli bir eserdir. Nitekim literatürde söz konusu eser üzerine Friedrich Nietzsche, Albert Camus, Wilhelm Dilthey, Jean Paul Sartre gibi düşünürlerin felsefî görüşleri çerçevesinde yapılan birçok araştırma mevcuttur.³ Bu çalışmada ise *Yeraltı*, Karl Jaspers'in (1969) varoluşsal iletişim kavramıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda filmin baş ve anti-kahramanı Muharrem'in (Engin Günaydın) hikâyesi Karl Jaspers'in yalnızlık ve iletişim kavramları çerçevesinde ele alınmıştır.

Dostoyevski'nin ifadesiyle “gösterişsiz, içi hınçla dolu bir adam”⁴ olan Muharrem Ankara'da yalnız yaşamakta, apartman görevlisi ve aynı zamanda evine temizliğe gelen Türkan'dan ve birkaç eski arkadaşından başka neredeyse kimseyle görüşmemektedir. Kendisiyle ve çevresiyle sürekli bir çatışma halinde olan Muharrem, eski arkadaşı Cevat'ın yazdığı romanın aldığı ödülünden büyük rahatsızlık duymaktadır. Çünkü ona göre Cevat bir fikir hırsızdır ve bu nedenle yazdığı romandan dolayı övülmeyi ve/veya ödül almayı değil yerilmeyi, eleştirilmeyi ve gerçeğin yükü altında ezilmeyi hak etmektedir. Muharrem çevresindeki bu küçük kalabalıkla büyük bir yalnızlık ve iletişim sorunu yaşamaktadır. Onun öyküsü günümüzdeki birçok insan için aslında oldukça tanıdık.

Muharrem'in yaşadığı yalnızlık ve iletişim sorunu günümüzdeki birçok insanın ortak sorunudur. Öyle ki Türk Dil Kurumu 2024 yılının kelimesini 'kalabalık yalnızlık' olarak açıklamıştır.⁵ Yaklaşık bir milyon kişinin katılımıyla gerçekleşen halk oylamasında seçilen bu kavram yalnızlık ve iletişim sorununun günümüz insanı için ne denli önemli bir problem olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Peki, bu sorunun çözümü nedir? Söz konusu soruna bir çözüm önerisi sunabilmek için öncelikle sorunun kaynağını bulmak gerekmektedir. Teknolojinin ve dijital dünyanın hızla gelişmesiyle birlikte neredeyse her anında başkalarıyla iletişim halinde olan insanlar neden hala yalnızlıktan şikâyet etmektedir? Çünkü iletişim içinde iletişimsizlik yaşanmakta ve bu yüzden kalabalık yalnızlıklar çoğalmaktadır. Dolayısıyla bu sorunun çözümlerinden biri ve belki de en önemlisi gerçek ve anlamlı ilişkiler kurmaktır. Bu tür ilişkiler kurmanın yolu ve yöntemi nedir sorusu ise bizlere 20. yüzyıldan seslenen Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışını hatırlatmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda günümüz insanının yalnızlık ve iletişim sorununa örnek teşkil eden Muharrem'in öyküsü Jaspers'in iletişim anlayışı bağlamında analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışını film analizi aracılığıyla örneklemektir. Bu bağlamda literatüre katkı sağlamak amacıyla *Yeraltı* filmi ve özellikle filmin birkaç sahnesi analiz edilerek Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışının gündelik yaşamdaki karşılığı örneklenilmeye ve somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda makalede nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi betimleyici bir çerçevede kullanılmıştır. Söz konusu yöntem basılı ve elektronik materyalleri kapsayan belgeleri inceleme, değerlendirme ve bu belgelerden anlam çıkarma yoluyla ele alınan konu hakkında bir kanı oluşturmak için verilerin analiz edilerek yorumlanmasını gerektiren sistemli bir yöntemdir.⁶ Bu bağlamda öncelikle Jaspers'in iletişim anlayışı ele alınmış, daha sonra ise Muharrem karakterinin varoluşsal iletişim yoksunluğu ve yalnızlık sorununa dair bulgular incelenmiştir.

² Filmin Künyesi: Filmin Adı Yeraltı. Yönetmenin Adı: Zeki Demirkubuz. Oyuncular: Engin Günaydın, Nihal Yalçın, Serhat Tutumluer, Nergis Öztürk, Murat Cemcir, Serkan Keskin, Feridun Koç. Yapım Yılı: 2012. Yapımcı: Mavi Film. Süre: 110 dakika. Ülke: Türkiye. Dil: Türkçe.

³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ö. Nilay Erbalaban Gürbüz, “Yeraltı'nı Nietzsche'den Okumak,” *Sinecine* 4(1), (2013): 175-181.; Merve Kaptan ve Pınar Karaca, “Understanding the Absurd 'Inside',” *Etkileşim* (10), (2022): 144-154.; Coşkun Liktor, “Muharrem ya da Modern Bireyin Bir Yeraltı Adamı Olarak Portresi,” *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler* (12), (2016): 39-54.

⁴ Fyodor Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, çev. Mehmet Özgül. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 39.

⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “2024 Yılı'nın Kelimesi/Kavramı “Kalabalık Yalnızlık”,” erişim 6 Mart 2025. <https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/2024-yilinin-kelimesi-kavrami-kalabalik-yalnizlik/>

⁶ Glenn Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method,” *Qualitative Journal* 9(2), (2009): 27.

1. Karl Jaspers'in İletişim Anlayışı

İletişim, Jaspers felsefesinin en önemli kavramlarından biridir. Onun iletişime bu denli önem vermesinde Kierkegaard etkisi vardır. Ancak Jaspers'in iletişime ayırdığı kapsam Kierkegaard'dan daha fazladır.⁷ Kierkegaard'a göre hakikat ve varoluş öznedir ve insanın öznelliğe ulaşması dolaylı iletişim ile mümkündür. Dolaylı iletişim, insanın hakikatin kendi varoluşuyla ilgili olduğunu kavramasını ve hakikati içselleştirerek kendi yaşamına yansıtmasını sağlayan iletişim türüdür.⁸ Dolaylı iletişim kişiyi düşünmeye, sorgulamaya ve analiz yapmaya teşvik eder.⁹ Varoluşun öznelliği konusunda Kierkegaard ile hemfikir olan Jaspers, varoluşun dolaylı iletişimden ziyade insanlar arasındaki ilişkide gerçekleşeceğini ileri sürerek ondan farklı sonuçlara ulaşmıştır.¹⁰ Bu bağlamda nitelikli insan iletişimi Jaspers'in hem kişisel yaşamı hem de felsefesi için öyle önemlidir ki bu nedenle ona 'diyalog/iletişim filozofu' adı verilmiştir.¹¹ Jaspers felsefe yapmada insanı harekete geçiren üç temel motif olduğunu belirtir. Bunlar hayret ve bilmek, kuşku ve kesinlik, kayboluş ve kendi olmaktır. Bu motifler insanlar arası iletişim koşulunun altındadır.¹²

Jaspers'e göre insanın 'kendi' olmasının en önemli koşulu iletişimdir. İnsan psikolojisinde olasılıklara ve kendi olmaya dair ilgi potansiyel olarak vardır. Bu potansiyeli açığa çıkaracak olan felsefedir. Felsefe insana çağrıda bulunur, olasılıklar tasarlar ve insanın karar verme alanını açar. İnsan, kendi kaynaklarını kavradığında, var-olmadan fazlası olduğunu da idrak eder. Bu bağlamda insan "değişen ve kendisi aracılığıyla kendini meydana getiren varlıktır".¹³

Jaspers felsefesinde iletişim yalnızca kişiler arasında gerçekleşir. İnsanın hayvan, bitki ve doğa gibi insan dışındaki nesnelere kurduğu ilişki tek yönlü olduğu için bunlar iletişim kavramı içinde değerlendirilmez. İletişim her zaman bir karşılıklılık ilişkisi gerektirdiği için iletişimin iki ucunda da özne olmalıdır.¹⁴ Bu nedenle Jaspers felsefesinde iletişim türleri insanlar arasında ve insanlarla birlikte karşılıklı ilişkiden dolayı ortaya çıkarlar.

İletişimin neden var olduğu ve kişinin neden yalnız olamayacağı soruları 'kendisi olmak isteyen' insanın sorduğu sorulardan bazılarıdır. İnsan yalnızca başkalarıyla olan iletişiminde var olabilmektedir. Jaspers'e göre insan Dasein (var-olma) ve Existenz (varoluş) gibi yönleri olan bir varlıktır. İnsanın var-olması onun varoluşu anlamına gelmemektedir. Dasein (var-olma) insanın varlık biçimlerinin en altında yer alır. Dasein insanın güdü, içgüdü koşullarınca belirlenmiş, bedensel canlılık alanını oluşturan yönüdür.¹⁵ Başka bir ifadeyle Dasein insanın yalnızca yaşam ve canlılık işlevlerinin kendini gösterdiği ve bunlarla sınırlandığı alandır. Oysa insan bundan çok daha fazlasıdır. İşte bu çok daha fazlasının açığa çıkması için onun varoluşuna (Existenz) kavuşması gerekir. Bunun koşulu ise insanın diğer insanlarla özgürleştirici ve gerçek bir iletişim kurmasıdır. İnsanın varoluşuna kavuşabilmesi başka varoluşlarla iletişim halinde olmasına bağlıdır: "Ben başkasıyla varım, yalnız bir hiçim"¹⁶ diyen Jaspers'e göre eksik iletişimden eşsiz bir acı, gerçek iletişimden benzersiz bir tatmin doğar.¹⁷

Peki, insanı eşsiz bir acıdan kurtararak ona benzersiz bir tatmin yaşatacak olan gerçek iletişim nedir? Beni ben yapacak, hiçlikten kurtaracak başkası bunu nasıl ve ne yolla sağlayacaktır? Jaspers felsefesinde bu soruların cevaplarının merkezinde varoluşsal iletişim kavramı yer almaktadır. Jaspers; var-olmanın iletişimi, genel bilincin iletişimi, tinin iletişimi ve varoluşsal iletişim olmak üzere dört çeşit iletişimin olduğunu ifade etmektedir. Varoluşsal iletişimin neden gerçek iletişim olduğunu ve Muharrem karakterinin yaşadığı iletişim sorununun kaynağını ortaya çıkarmak

⁷ Jacques Colette, *Varoluşçuluk*, çev. Işık Ergüden. (Ankara: Dost Kitabevi, 2023), 144.

⁸ Abraham Joshua Heschel, *A Passion For Truth* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1973), 105.

⁹ Soren Kierkegaard, *Ya/Ya da*, çev. Nur Beier. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 24.

¹⁰ Haluk Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset* (Ankara: Eabil Yayıncılık, 2007), 110.

¹¹ Ronald D. Gordon, "Karl Jaspers as Philosophical Practical Mystic," *Journal of Arts & Humanities* 13(2), (2024): 9.

¹² Karl Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, çev. Abdurrahman Aliy. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021), 21.

¹³ Karl Jaspers, *Nietzsche: Nasıl Felsefe Yapıyordu?*, çev. Murat Batmankaya. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 161.

¹⁴ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 55.

¹⁵ Haluk Erdem, "Karl Jaspers Felsefesinde İnsan Problemi," *Felsefe Dünyası* (37), (2003): 52-57.

¹⁶ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 21.

¹⁷ Karl Jaspers, *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*, çev. Ralph Manheim. (New Haven and London: Yale University Press, 1954), 25.

için varoluşsal iletişim konusuna geçmeden önce diğer iletişim türlerinin özelliklerine değinmemiz konunun açıklığa kavuşturulması açısından fayda sağlayacaktır.

Jaspers'in var-olmanın iletişimi olarak adlandırdığı iletişim türünde insanın kendi olma bilinci söz konusu değildir. Öyle ki bu iletişimde insan kendi olma bilincinin olanaklarının farkında bile değildir. Bununla birlikte bu tür iletişimde insan ben-merkezci davranır. Çünkü amaçlanan şey, kişinin kendi varlığının isteklerini yerine getirme arzusudur. Dolayısıyla var-olmanın iletişimi kendi amaçlarına ulaşmak isteyen insanlar arasındaki iletişimi ifade etmektedir.¹⁸

Bu iletişimde ortaya çıkan eyleme biçimleri; kandırma, telkinde bulunma, güç kazanma, karşısındakini zayıflatma gibi eylemlerdir. Var-olmanın iletişiminin en karakteristik özelliği kişilerin kendi ilgi ve ihtiyaçlarını giderme amacı gütmeleri ve bu amaç uğruna neredeyse hiçbir etik değer tanımamalarıdır. Bu nedenle bu tür iletişimde insanların ilkel ortaklığı söz konusudur.¹⁹

Tek amaçları kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve korumak isteyen insanların etik değerleri göz ardı eden iletişim tarzı olan var-olmanın iletişimi kalıcı bir iletişim türü değildir. Çünkü kişilerin kendi istek ve ihtiyaçları yerine getirilir getirilmez iletişim de bitmektedir. Bu iletişim türünde kişiler arasındaki ilişki araç-amaç ilişkisidir. Kişiler kendi amaçları uğruna bir başkasını araç haline dönüştürmektedir. Burada belirleyici olan başarı ve yararlılıktır. Ancak bu başarı ve yararlılık hedefinde belirleyici olan özgeci değil bencil bir yaklaşımdır.²⁰

İletişimi oluşturan ilişki araç-amaç ilişkisi olduğu için partnerlerin kendi olmalarının bir değeri yoktur. Önemli olan kişinin kendi amacına ulaşması olduğu için bu amaca aracılık edenin şu ya da bu kişi olmasının bir önemi yoktur. Kişinin çıkarlarını koruyan, başarıya ulaşmasını ve isteklerini gerçekleştirmesine aracılık eden herkes bu iletişimde bir partner olabilir. Var olma (Dasein) olarak insan kendi üzerine düşünmeden ve kendilik bilincinden yoksun olduğu için²¹ bu iletişim türündeki insanların bilinci açıktır ancak kendi olma bilinçleri örtüktür.

Var-olmanın iletişiminin en önemli sorunlarından biri Dasein'in sınır durumlarından kaçınması ve onları görmezden gelmek istemesidir. Ancak Existenz'in kendini bir bütün olarak gerçekleştirebilmesi için sınır durumlarıyla yüzleşmesi gerekir. Mücadele, acı, suç ve ölüm gibi durumlar Jaspers'in sınır durumlarının örnekleridir.²²Sınır durumlarında deneyimlediği başarısızlık sayesinde kişi kendine geri çekilir. Böylece o, sınır durumlarının aşılmasının ve varoluşsal iletişimin koşullarından biri olan yaratıcı yalnızlık içine girer.²³ Dünya ve diğer insanlar karşısında kendisinin farkına varan insan, var-olmadan genel bilince doğru bir sıçrayış yaşar.

Var olma aşamasından genel bilince doğru sıçrayış yaşayan kişi, dünya ve diğer insanlar karşısında kendisini fark eder. Genel bilincin iletişiminin temelinde anlama yetisinin açık, zorunlu ve genel geçer mantıksal düşünme boyutu vardır. Bu tarz iletişimin en önemli örneği bilimsel tartışmalardır. Tartışma tamamen nesnel bir düzlemde, kişilerin henüz kendilerini ortaya koymadıkları bir ortamda devam etmektedir. Bu iletişimin partnerleri de değiştirilebilirler ve diğer partnerlerin yerine geçebilirler.²⁴

Var-olmanın iletişiminde olduğu gibi bu iletişim türünün temelinde de araç-amaç ortaklığı vardır. Ancak buradaki amaç 'anlama'dır. Yine var-olmanın iletişiminde olduğu gibi genel bilincin iletişiminde de iletişimin taraflarının

¹⁸ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 57.

¹⁹ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 57.

²⁰ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 94.

²¹ Kurt Salamun, "Moral Implications of Karl Jaspers' Existentialism," *Philosophy and Phenomenological Research* 49(2), (1988): 317.

²² Arslan Topakkaya, "K. Jaspers'de (Varlığın) "Sınır Durumları" (Grenzsituationen) Kavramı'nın Anlamı Üzerine Bir Deneme," *Felsefe Dünyası* (2), (2007): 146.

²³ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 63.

²⁴ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 59.

o kişi ya da bu kişi olmasının bir önemi yoktur. Önemli olan doğruları kavramak, bilmek ve bildirmektir. Bu bakımdan bu tür iletişimde insanların nesnel ve rasyonel ortaklığı söz konusudur. Ancak bu iletişim türü de kişinin kendi olması için yeterli değildir. Çünkü bu iletişimde insan yalnızca anlama yetisinden ibaretmiş gibi düşünülmektedir. Oysa “rasyonelliği ile insan kendisi olmaz, ama o olmadan da insan kendisi olmaz”.²⁵

Jaspers’in belirlediği bir diğer iletişim biçimi ise tinin iletişimidir. İnsan her zaman bütünlüğe ulaşmak ister ancak bütün bir idedir. Bütün idesinin ortaklığında diğer insanlarla kurulan iletişim türü ise tinin iletişimidir. Bu iletişim türünün örnekleri toplum, aile, üniversite ve meslek içi iletişimdir.²⁶ Ancak bu iletişim türü de insanın kendi olması için yeterli değildir.²⁷ Çünkü bu iletişim türünde de maskeler vardır. İnsanın kendi olmasını sağlayan iletişim türü varoluşsal iletişimdir.

Jaspers’e göre iletişim, insanların duygu ve düşüncelerini bir başkasına aktarmak ve birtakım ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirdikleri ampirik temelli bir ilişkiden ibaret değildir. Varoluşsal iletişim kendi varoluşunun bilincine erişmeyi başarabilmiş bireyler arasında yaşanan bir iletişim türü olarak katılımcılarına kendileri hakkında sofistike ve yaşamsal bir farkındalık kazandıran zorlu ve anlaşılması güç bir süreçtir.²⁸ Bir süreç olarak varoluşsal iletişim, insanın benliğine yönelik bir mücadele anlamına gelmektedir. Bu sürecin yalnızlık, karşılıklı açıklık, sevenlerin savaşı ve eşit düzeylilik gibi aşamaları vardır.²⁹

İnsanın varoluşsal iletişime ulaşabilmesinin koşullarından ilki onun yalnızlık deneyimi kazanmasıdır. Ancak bu yalnızlık deneyimi toplumdaki soyutlanmış, izole olmuş veya münzevi bir yaşamı değil; insanın kendi benliğinin ve değerlerinin farkına varmasını sağlayarak onu güçlendiren yaratıcı bir yalnızlık durumunu ifade etmektedir. İnsan yalnızca *zoopolitikon*³⁰ değildir; o, aynı zamanda bireysel bir varlıktır. İnsanın bireysel bir varlık olması zorunlu olarak yalnızlığı beraberinde getirir. Bu nedenle bireyin olduğu yerde yalnızlık da vardır. Birey bir süre yalnızlık ve acı içindedir fakat zamanla bundan sıyrılır. İnsan, bireyliğinin farkında olmaya başladığı andan itibaren yalnızlığı yaşamaya başlar. Bununla birlikte insan, bireyliğiyle yüzleştiği andan itibaren diğer bireylerle iletişim içinde olmayı seçer ve böylece hem bireyselliğini korur hem de yalnızlıktan kurtulmuş olur.³¹

İnsanın özgürleşebilmesi için dünyayla iç içe geçerek bütünleşmesi gerekir. Özgürlük, insanın dünyayı terk etmesi yoluyla gerçekleşmez. Aksine özgürlük insanın dünyada, dünyaya karşı kendine özgü bir tutum ve duruş geliştirmesi demektir: “Hem orada ve o anda olmak hem de olmamak, hem içinde olmak hem de aynı zamanda dışında olmak”.³² Özgürlük dünyadan ve dünyevi olandan el etek çekerek değil, orada ve onlarla kalıp mücadele ederek kazanılır. Dolayısıyla dünyadan soyutlanmış münzevi bir yaşamın insanı özgürleştirmediği mümkündür. Bu bağlamda mutlak özgürlük olmadığı gibi yalıtılmış bir özgürlük de yoktur. Çünkü insan, düşüncede ve var-olmada, kendileriyle karşılıklı yardımlaşarak yaşamını mümkün kıldığı başkalarına bağlıdır.³³ Kendi-varlık olarak insan, başka bir kendi-varlığa bağlıdır ve kendi-varlıkların benliklerine ulaşmaları ancak birbirleriyle iletişim kurmalarına bağlıdır. Bu nedenle yalıtılmış bir özgürlük mümkün değildir.³⁴

Yalnız olarak kişi ne özgür olabilir ne de kendisini gerçekleştirebilir. İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi için başka insanların varlığına yaklaşması ve onlarla iletişime geçmesi gerekir. Bu durum, varoluşsal iletişimin ikinci

²⁵ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 60.

²⁶ Karl Jaspers, *Philosophy 2*, çev. E. B. Ashton. (London: The University of Chicago Press, 1970), 49.

²⁷ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 60.

²⁸ Brinley Yare, “Karl Jaspers ‘Communication in Existenz’,” *Existential Analysis: Journal of the Society for Existential Analysis* 16(1), (2005): 36.

²⁹ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 65-69.

³⁰ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 12.

³¹ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 38.

³² Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 102.

³³ Jaspers, *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*, 115.

³⁴ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 101.

aşaması olan 'açık oluş'a geçişi sağlar. Bu aşamada Jaspers, 'açık olmayı isteme' ve 'kapalı kalmayı isteme' kavramlarına vurgu yapmaktadır. Kapalı kalmayı isteyen insan, kendi olmaya ve başkasıyla varoluşsal iletişimi kurmaya cesaret edemez. Bu nedenle maskelerden kurtulamaz ve varoluşuna erişemez. Açık olmayı isteme ise insanı kendisini gerçekleştirdiği iletişime girmek için cesaretlendirir.³⁵ Bu anlamda karşılıklı açıklık aşaması kişilerin iletişim kurarken birbirlerinin karşısına mümkün olduğunca maskesiz çıkmalarını ifade etmektedir. İletişim halindeki insanların birbirlerini herhangi bir çıkar aracı veya nesne olarak görmekten kurtulabilmesinin en önemli koşullarından biri karşılıklı açıklık ilkesinin gerçekleşmesidir. Bu ilkeyi gerçekleştirmeyi başaran kişiler, karşısındaki kişilerin kendiliklerini kabul ederek onların benliklerini gerçekleştirme mücadelelerine sevgiyle destek olurlar. Dolayısıyla iletişimde karşılıklı açıklık süreci beraberinde sevenlerin savaşımını getirir.

Sevenlerin savaşımı, birinin diğerine kendi olabilmesi için her tür silahı sağladığı sevgi dolu bir mücadeledir.³⁶ Bu mücadelede kişi sadece kendinden değil, karşısındakinden de sorumlu hisseder.³⁷ Sevenlerin savaşımının temelinde çatışma değil, dayanışma ve güven vardır. Bu anlamda varoluşsal iletişim var-olmanın iletişiminin tam karşısında yer almaktadır. Çünkü var-olmanın iletişimde bencillik söz konusuysa varoluşsal iletişimde özgecilik hâkimdir. Sevenlerin savaşımında savaşın amacı kazanmak ya da kaybetmek değil, varoluşumuzu gerçekleştirmek için varoluşsal iletişime katılmaktan vazgeçmemektir. Bu amaç uğrunda mücadele eden insanların motivasyon kaynağı sevgidir. Sevgi nefretin karşıtıdır. Sevgi var olmaya, nefret ise var olmamaya zorlar.³⁸ "Neyi seviyorsam, ondan onun var olmasını isterim".³⁹ Bu nedenle sevenlerin savaşımında varoluş bilincine erişmiş insanlar derinlik içinde birbirlerine bağlanır.⁴⁰ Bu bağlamda Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışı kişilerarası iletişime kalp ve ruhun yeniden kazandırılması gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴¹

Bu aşamada kendisini ve başkasını herhangi bir mukayeseye gerek görmeden yalnızca kendi olarak kabul eden ve böylece eşit düzeyli iletişim kurmayı başaran bireylerin varoluş bilinci uyanır. Varoluşsal iletişimde partnerler birbirlerinin 'biricik' olduğunun farkındadır. Bu bakımdan diğer iletişim türlerinin aksine varoluşsal iletişimde eşit düzeyli partnerlerin yeri bir başkası tarafından doldurulamaz. Jaspers'in 'eşit düzey' ifadesiyle kastettiği şey kişinin sosyal statüsü, eğitim derecesi ve birtakım yetkinlikleri gibi ampirik olarak saptanabilen olgular değildir. Söz konusu ifadeyle anlatılmak istenen, insani ilişkinin tam bir eşitliğidir. Bu eşitlik, kişi bir başkası olup olamayacağını sorgulamadığında, kendisini bir başkasıyla karşılaştırmadığında ve başkası karşısında 'kendi' olarak kaldığında gerçekleşmektedir. Varoluşsal iletişimin temel karakteristik özelliklerinden biri olan eşit düzeylilik insanın kendi varoluş bilincine erişmesi için oldukça önemli bir adımdır.⁴²

İnsanın iletişim biçimini var-olmanın iletişimi, genel bilincin iletişimi ve tinin iletişiminden varoluşsal iletişime dönüştürebilmesi için yalnızlık, karşılıklı açıklık, sevenlerin savaşımı ve eşit düzeylilik aşamalarını gerçekleştirmesi gerekir. Kişilerarası iletişimde bu aşamaların yok sayılması insanları sosyolojik iletişim türlerine hapsedmekte ve onların mümkün varoluşunu kaybetmelerine neden olmaktadır. Mümkün varoluşuna erişemeyen insan varoluş sancıları tarafından kuşatılmaktadır. *Yeraltı*'nda Muharrem'in yaşadığı varoluşsal sorunların önemli nedenlerinden biri de budur. Çevresindeki hiçbir insanla sosyolojik iletişim türlerinin dışında iletişim kuramayan Muharrem, yerüstünde mümkün varoluşuna erişememiş ve kendini yeraltına mahkûm etmiştir.

³⁵ Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 68.

³⁶ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 52.

³⁷ Jaspers, *Philosophy 2*, 53.

³⁸ Jaspers, *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*, 60-61.

³⁹ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 53.

⁴⁰ Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu. (İstanbul: Say Yayınları, 2003), 69.

⁴¹ Ronald D. Gordon, "Karl Jaspers: Existential Philosopher of Dialogical Communication," *Southern Communication Journal* 65(2-3), (2000): 105.

⁴² Erdem, *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*, 69.

2. Muharrem Karakterinin Varoluşsal İletişim Yoksunluğu ve Yalnızlık Sorununa Dair Bulgular

Yeraltı filmi, yazarlık deneyimine sahip orta yaşlı bir devlet memuru olan ve derin bir yalnızlık içinde yaşayan Muharrem'in hikâyesini konu edinmektedir. Çevresindeki insan ilişkilerinin gerçek ve anlamlı olmadığını düşünen Muharrem bu nedenle insanlara karşı hınç doludur. Onun yalnızlığı insanların kendi olmayışlarına ve/veya olamayışlarına karşı bir tepkidir. Bu bakımdan kısmen zorunlu kısmen de tercih edilmiş bir yalnızlık içinde yaşayan Muharrem öfke, bunalım, tiksinti, çelişki, yabancılaşma gibi duygularla ve varoluş sancılılarıyla kuşatılmış bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muharrem'in yalnızlığının temel nedenlerinden biri çevresindeki insanların istekleri ve çıkarları uğruna gerçeklikten ve kendi benliklerinden yoksun kalmayı tercih etmeleridir. Kitapta olduğu gibi filmde de yeraltı adamını "yalnızca dinleriz; üstelik pencerenin ardı gibi saygın bir yerden de değil, yerdeki döşemelerin aralığından. Tüm dünyaya o aralıktan seslenir; hayatı boyunca da oradan gelen sesleri dinlemiştir. Kendisi hakkında söylenebilecek her şeyi, bilhassa da aleyhinde söylenebilecekleri bilir".⁴³ Yeraltı dünyası yerüstünde toplumla uyum kuramayanların ve bu nedenle kendini orada var edemeyenlerin dünyasıdır. Muharrem'in içinde bulunduğu durumu Jaspers'in "eksik iletişimden eşsiz bir acı, gerçek iletişimden benzersiz bir tatmin doğar"⁴⁴ sözüyle özetlemek mümkündür diyebiliriz. Filozofun eksik iletişimden kastettiği insanın kendi ol(a)madığı, karşısındaki insanı araç olarak gördüğü ve onun da kendi olmasına izin vermediği iletişim biçimleridir. Muharrem'in birkaç kişiyle sınırlı olan sosyal çevresiyle kurduğu iletişimin gerçek iletişimden oldukça uzak olan eksik iletişim türlerine birer örnek teşkil ettiği görülmektedir. İşte bu nedenle yeraltı dünyasına çekilen Muharrem'e göre bu dünyanın karanlık ve çirkin yüzü, temiz görünen dünyadan daha gerçek ve samimidir.

Filmin birkaç sahnesinde Muharrem, etrafındaki insanların kendi olmaları için uğraşmıştır. Ancak her seferinde onların çıkarları uğruna gerçek duygularını, düşüncelerini ve benliklerini hiçe saydıklarını görmüştür. Kendi olma yolunu seçmeyen bu insanlar Muharrem'in de kendi olmasına izin vermemektedir. Bu nedenle Muharrem'in varoluşsal iletişim arayışı yerüstünde izini kaybettirmiştir. Onun kendilik arayışındaki yönünü artık yalnızca yeraltı dünyası belirlemektedir.

Söz konusu sahnelerden biri Muharrem'in Kızıl Elma yayınevini ziyarete gittiği sahnedir.⁴⁵ Bu ziyaret sırasında Muharrem, eski arkadaşı Cevat'ın *Ankara Sıkıntısı* adlı romanıyla ödül aldığını ve diğer arkadaşlarının (Sinan, Tarık ve Feridun) ona bir kutlama yemeği organize ettiklerini öğrenir. Muharrem'e göre Cevat ne bu ödülü ne de arkadaşlarının kutlama ve övgülerini hak etmektedir. Çünkü Cevat adı geçen kitabı çevresindeki insanların hikâyelerini izinsiz bir şekilde kullanarak yazmıştır. Yayınevindeki arkadaşlarına bu gerçeği hatırlatmaya ve onaylatmaya çalışan Muharrem arkadaşlarının bir an olsun ikiyüzlülükten ve çıkarlarını korumak için Cevat'a yaptıkları dalkavukluktan kurtulmalarını ve kendi olmalarını istemektedir. Ancak bu sahne Muharrem'in umduğu gibi devam etmez. Tarık ve Feridun geçmiş konuların konuşulmasından rahatsız olur ve mekândan ayrılırlar.⁴⁶

Yayınevinde Sinan'la yalnız kalan Muharrem ona karşı da aynı çabayı devam ettirir. Sinan'a Cevat'ın daha önce aldığı bir başka ödülü hatırlatır. Cevat, Sinan'ın babasının anılarını hikâyelerinde izinsiz kullanarak umut verici hikâyeci ödülü almış ancak söz konusu anlatılar nedeniyle Sinan ve babası Muharrem'in ifadesiyle "sokağa çıkamaz hale gelmiştir".⁴⁷ Sinan geçmişte olanları Cevat'la konuşup aralarında çözdüklerini söyleyerek yine Muharrem'in beklediği tavrı göstermemiştir. Bu durum karşısında daha çok sinirlenen Muharrem, Sinan'a şu sözleri söyler: "Konuşunca ne oluyor, hırsızlık yaratıcılığa mı dönüşüyor? [...] Biraz bir gururunuz okşandığı zaman hemen hizaya geçiyorsunuz.

⁴³ Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, 23.

⁴⁴ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 21.

⁴⁵ Zeki Demirkubuz (Yönetmen), *Yeraltı* (Türkiye: Mavi Film, 2012), 14:55.

⁴⁶ Demirkubuz, *Yeraltı*, 18:49.

⁴⁷ Demirkubuz, *Yeraltı*, 20:36.

Sizde tahammül edemediğim konu bu işte. Bu huyunuz yüzünden nefret ediyorum sizden".⁴⁸ Muharrem'in öfkesinin nedeni Sinan'ın maruz kaldığı haksızlık karşısında Cevat'ın yakın arkadaşı olma statüsünü kaybetmemek uğruna geçmişe görmezden gelerek onun otoritesinin altında ezilmeyi tercih etmesi, değerlerini ve benliğini yok saymasıdır. Arkadaşlarını bu durumla yüzleştirmek isteyen Muharrem, Cevat'ın kutlama yemeğine kendisini zorla davet ettirir.

O, bu yemekte arkadaşlarıyla gerçek iletişimi başarmayı hedeflemektedir. Cevat'ı sevmediği halde kendisini onun kutlama yemeğine zorla davet ettirmesinin nedenlerinden biri budur. Sahte ilişkiler, maskeli insanlar ve çıkarların etik değerleri yerle bir ettiği yaşamlar Muharrem'e dış ağrısına⁴⁹ benzer bir sancı yaşatmaktadır. Birinin diğerlerine bu sancıyı hatırlatması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda Muharrem, Cevat'ın kutlama yemeğine hazırlık yapmak ve kendini güçlendirmek istemektedir. Bu durumu gördüğümüz sahnelerden biri Muharrem'in Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserini okuduğu sahnedir. Bu sahne, Jaspers'in genel bilincin iletişimi olarak adlandırdığı iletişim türüne örnek olarak değerlendirilebilir. Muharrem adı geçen eseri okurken "bu, işte bu! Evet evet!"⁵⁰ şeklinde ifadeler kullanarak varoluş ve anlam arayışının cevabını bulmuş gibi tavırlar sergilemektedir. Bu durum aslında daha çok, Kierkegaard'un dolaylı iletişim anlayışında karşımıza çıkan okurun metin aracılığıyla kendine yaklaşması ve iç dünyasıyla iletişime geçmesi haline benzemektedir.⁵¹ Ancak iyi kitaplar okumayı geçmiş yüzyıllardaki en iyi beyinlerle konuşmaya benzeten Descartes⁵² gibi düşünürsek; bu sahnede Muharrem, Jaspers'in genel bilincin iletişimi olarak adlandırdığı iletişim biçimi aracılığıyla Nietzsche'nin felsefi düşünceleriyle zihinden zihne iletişim kurmakta ve içsel hesaplaşma yaşamaktadır. Bununla birlikte bu sahnede Jaspers'in ifade ettiği gibi genel bilincin iletişiminin insanın kendi olması için yeterli olmadığını görürüz.

Muharrem bir yandan zihnini kutlama yemeğine hazırlarken diğer yandan gündelik yaşamına devam etmekte ve işe gidip gelmektedir. Filmde Muharrem'in işyerindeki ortamını gösteren sahneler Jaspers'in tinin iletişimi adı verdiği idelerin belirlediği ortaklıklara örnektir. Yine Jaspers'in ifade ettiği gibi tinin iletişimi de Muharrem'in kendi olması için yeterli olmamıştır. Çünkü bu tür iletişimde maskeler söz konusudur. Öyle ki Muharrem'in işini sevmediği ve 'ekmek parası' için katlandığı işyerine kendini ait hissetmediği açıktır.⁵³ İnsanın kendi olması ve benliğini kazanması için zaten yeterli olmayan tinin iletişimi böyle bir durumda hiç yeterli olmamaktadır.

Kutlama yemeğinden önceki günlerden birinde televizyonda doğa belgeseli izlerken uyuyakalan Muharrem'in uyandığında Cevat ve diğer arkadaşlarını tepesine dikilmiş halde kendisine bakarlarken gördüğü sahne⁵⁴ Jaspers'in var-olmanın iletişimi olarak adlandırdığı iletişim tarzına örnek olabilecek sahnelerden biridir. Av-avcı metaforunun kullanıldığı bu sahnede Muharrem av, Cevat ve diğerleri ise avcı konumundadır. Var-olmanın iletişiminde hiçbir etik değer tanınmadığı için iletişimin partnerleri birbirleri için adeta birer av gibidir. Burada önemli olan avcının amacının gerçekleşmesidir. Dolayısıyla avın kendinde bir değeri yoktur. O, avcının isteklerine, ihtiyaçlarına ve amaçlarına hizmet eden yalnızca bir araçtır. Bu nedenle Jaspers'e göre bu iletişim türü insanlığın en ilkel halidir: "Her birimiz kendi içinde, [...] iletişim yerine yabancı olanın iterek uzaklaştırılmasını, güç ve şiddet şehvetini, kazanmanın kör ümidi içinde savaş fırsatları yoluyla ve vahşi, her şeyi kurban eden, öldürmeye hazır macera yoluyla kitlelerin çoşturulmasını görürüz".⁵⁵ Peki, var-olmanın iletişimi varoluşsal iletişime dönüşebilir mi? İnsanların var-olmanın iletişiminden kurtulabilmeleri için öncelikle karşısındaki insanın onun çıkarlarına hizmet eden bir araç olmadığını kabul etmesi gerekir. Ötekinin kendi olmasına izin vermek ve onu kendi olarak kabul etmek için iletişim halindeki öznelerin birbirlerine karşı eşit düzeyli bir yaklaşım benimsemesi gerekir. Oysa Muharrem ve arkadaşları arasında

⁴⁸ Demirkubuz, *Yeraltı*, 20:41.

⁴⁹ Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, 50.

⁵⁰ Demirkubuz, *Yeraltı*, 31:15.

⁵¹ Kierkegaard, *Ya/Ya da*, 22.

⁵² Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş* (İstanbul: Bulut Yayınları, 1999), 73.

⁵³ Demirkubuz, *Yeraltı*, 45:47.

⁵⁴ Demirkubuz, *Yeraltı*, 40:19.

⁵⁵ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 94.

sürekli bir çatışma ve birbirlerini aşığılama hali hâkimdir.

Yaşamdaki en önemli şeyin en değerli varlığımız olan kişiliğimizi, benliğimizi korumak olduğunu söyleyen Dostoyevski gibi Muharrem de kişiliğini ve benliğini korumak uğruna çektiği her türlü acı ve sıkıntıya, insanların onu yok saymasına veya her türlü olumsuz etiketlenmelere razıdır. Çünkü o, gerçeği inkâr eden veya çıkarları uğruna etik değerleri görmezden gelen diğerlerinin yüzüne onların yok saymasıyla gerçeğin ve değerlerin yok olmadığını her fırsatta ve oldukça sert bir şekilde vurmaktadır. Bu nedenle ona göre “acıda hazların en tatlısı saklıdır”.⁵⁶ Dostoyevski’nin “sizi rahatsız ediyor, yüreğinizi sızlatıyor; hem de evinizde uyku uyutmuyorum ya! Uyumayın, dişlerimin ağrıdığını her an siz de anlayın. Artık eskiden görünmek istediğim gibi bir kahraman değil; iğrenç, şirret bir adam var karşınızda. Varsın öyle olsun.”⁵⁷sözleri Muharrem’in yalnızlığını ve varoluş sancılarını resmetmektedir.

Filmin belki de en can alıcı sahnesi olan meşhur yemek sahnesi⁵⁸ Muharrem’in hem kendi hem de arkadaşları için kendi oluş ve dolayısıyla varoluşsal iletişim çabasını sürdürdüğü bir başka sahnedir. Bu sahnede Cevat; Sinan, Tarık ve Feridun tarafından sürekli olarak onaylanıp övülmektedir. Cevat’ın edebiyat dünyasında aldığı ödül, onun arkadaşları arasındaki popülerliğini ve otoritesini de artırmıştır. Muharrem dışında tüm arkadaşları tarafından sorgulanmadan ve eleştirilmeden sürekli onaylanan Cevat bu durumdan güç alarak Muharrem’le masada konuşurken sürekli ‘biz’ dili kullanmaktadır. Muharrem, Cevat’ın bu tavrından duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle ifade eder:

Hepiniz benim hakkımda aynı şeyleri düşünüyor olabilirsiniz, bunu anlarım. Ama hepinizden tek bir kişiymiş gibi bahsetmeniz kafamı karıştırıyor. Laflarımı hanginize bakarak söyleyeceğim konusunda sıkıntı yaşıyorum. Onun için herkes kendi adına konuşursa daha iyi olacak. Hem bunların da kendilerine ait bir düşünceleri olabilir. Sürekli ‘biz biz’ deyip durursan o zaman nasıl söyleyebilirsiniz ki?⁵⁹

Muharrem’e göre Cevat’ın dilinden düşürmediği bu ‘biz’, kendi olmayı göze alamayan, yalnızlık korkusuyla birbirinin kölesi haline dönüşmüş, sorgulamayan, düşünmeyen, eleştirmeyen, tüm değerleri yıkıma uğramış sürü insanlarından ibarettir. Yemek sahnesinde Muharrem’in bazı sözlerinden etkilenen ve eline bir kalem alıp not alan Cevat’ı diğer arkadaşlarının hayranlıkla ve takdir ederek izlemeleri Muharrem’i çileden çıkarır. Çünkü bu sahne⁶⁰ Muharrem’in Cevat’a yönelttiği fikir hırsızlığı veya özgün olmayış ithamının ispatı gibidir. Ancak Cevat’ın diğer arkadaşları bu konuda da Muharrem’le hemfikir değildir. Aksine onlar bu durum karşısında Cevat’ı hayran hayran izlemektedir. Cevat’ın popülerliğinden ve otoritesinden etkilenen Sinan, Tarık ve Feridun yaşanan olayları değerlendiren etik değerleri ve gerçek düşüncelerini göz ardı ederek maskelerin arkasına sığınmaktadırlar. Onlar bir yandan Muharrem’e hak verirken diğer yandan Cevat’ın gücü altında ezilerek sessiz kalmayı ve böylece doğrudan veya dolaylı bir şekilde Cevat’ı onaylamayı tercih etmektedir.

Yemeğin devamında Muharrem şu sözleri söyler: “Gerçeği, içtenliği ve samimiyeti çok severim ve Dostoyevski’nin dediği gibi gerçeğin her şeyin üstünde, zavallı egoların bile üstünde tutulmasını isterim. Arkadaşlığın karşılıklı, açık sözlü ve yalansız olanı için canımı bile veririm”.⁶¹Arkadaşlığın karşılıklı, açık sözlü ve yalansız olması için söz konusu arkadaşlığın temelini oluşturan iletişimin karşılıklı açıklık, eşit düzeylilik ve sevenlerin savaşımı gibi niteliklerinin olması gerekir. Ancak film boyunca Muharrem ve arkadaşları arasındaki iletişimde karşılıklı açıklık yerine maskelerin, eşit düzeylilik yerine Muharrem’in arkadaşları tarafından aşığılanmasının, sevenlerin savaşımı yerine ise sürekli bir çatışma ve sevgisizliğin hüküm sürdüğü açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Muharrem’in anlam arayışının ve varoluş sancılarının nedenlerinden birinin ve belki de en önemlisinin varoluşsal iletişim yoksunluğu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁶ Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, 44.

⁵⁷ Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*, 51.

⁵⁸ Demirkubuz, *Yeraltı*, 45:20 – 64:57.

⁵⁹ Demirkubuz, *Yeraltı*, 48:52.

⁶⁰ Demirkubuz, *Yeraltı*, 56:23.

⁶¹ Demirkubuz, *Yeraltı*, 59:00.

Muharrem ne arkadaşları ne de arkadaşlarının dışında iletişim kurduğu sınırlı sayıda insanlardan biri olan apartman görevlisi Türkan ile iletişiminde karşılıklı açıklık, eşit düzeylilik ve sevenlerin savaşımlı durumunu bulabilmiştir. Türkan apartman yöneticisiyle yaşadığı sorunları Muharrem'e anlatırken ve ondan yardım beklerken veya akıl alırken ikisinin arasında maskesiz bir iletişim var gibi görünür.⁶² Ancak Türkan'ın hasta bakıcılığını yaptığı apartman yöneticisini Muharrem'in tavsiyesi üzerine öldürmeye çalışması fakat daha sonra hastanede ziyaret ederek mirası uğruna onunla evlenmeye karar vermesi ve bu kez Muharrem'e karşı apartman yöneticisini savunması Muharrem'de büyük hayal kırıklığına neden olur.⁶³ Türkan da diğerleri gibi çıkarları uğruna hiçbir etik değer tanımamaktadır. O da diğerleri gibi eşit düzeylilikten oldukça uzak bir şekilde, Muharrem'e bir araçmış gibi davranmış, onun karşısında kendi olmamış ve Muharrem'in de kendi olmasına izin vermemiştir. Türkan'ın da değer yargıları ve değerlendirme biçimi çıkarlarına göre değişmektedir. Onun ve diğer insanların ilişkileri Dasein'in iletişiminden ibarettir. Oysa insan Dasein'dan çok daha fazlasıdır. Kişinin kendini gerçekleştirme olarak Existenz'e erişebilmesinin en önemli koşulu ise varoluşsal iletişimdir. Etrafındaki kimseyle gerçek iletişim kuramayan Muharrem, bu nedenle kendisini yerüstünde var edememiştir.

Tıpkı hayatta olduğu gibi filmde de sadece Muharrem değil aslında bütün karakterler yalnızdır. Yaşadıkları yalnızlıklar açısından benzer olan bu karakterleri birbirinden farklı kılan onların yalnızlıkla baş etme yöntemleridir. Asıl mesele, bir şekilde maruz kalınan, kısmen tercih edilen fakat sonuç olarak can yakan bu yalnızlık karşısında neyin tercih edileceğidir: Köleleşmek mi özgürlüğe kavuşmak mı? Yalnızlık duygusunun kendinde bir anlamı yoktur. Bu nedenle yalnızlığı kendi başına olumlu/iyi veya olumsuz/kötü olarak değerlendiremeyiz. Yalnızlığa anlam yükleyen insandır. İnsanın yalnızlığı karşılama biçimine göre yalnızlık olumlu veya olumsuz bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda yalnızlık yönetilmesi ve mücadele edilmesi gereken bir durumdur. Yalnızlık deneyiminin insan üzerinde olası iki etkisi söz konusudur: Özgürleşmek veya köleleşmek. Yalnızlığıyla barışabilen ve bu süreçte kendi değerlerini tanıyan insan kendi olmaya bir adım daha yaklaşır. Kendi olmayı başaran insan ise özgürleşir. Jaspers'in bakış açısına göre Türkan, Cevat ve diğerleri kolay seçmiş ve köleleşmişlerdir. Muharrem'in seçimi ise özgürlükten yanadır. O, ne pahasına olursa olsun diğerleri karşısında bozuk para gibi harcanmamayı ve benliğini korumayı tercih etmiştir.

Muharrem yemek gecesini büyük hesaplaşma gecesini olarak düşünmüş fakat bu hesaplaşmadan zaferle değil arkadaşları tarafından aşağılanarak ayrılmıştır. Ancak buna rağmen gecenin sonunda Muharrem yine kendinden ve yaşamından vazgeçmemiş, karlı bir havada gömülmek istemediğini söyleyecek kadar kendine ve yaşamına sahip çıkmıştır.⁶⁴ Yerüstündeki sahte ilişkilere ve ikiyüzlü insanlara hınç duyan Muharrem yine de bu dünyadan kendini soyutlamamış ya da gönüllü bir inzivaya çekilmemiş, bu dünyayla mücadele etmiş, savaşmış fakat bu insanlar tarafından hiçbir zaman kendi olarak kabul görmeyeceğini anlamıştır. İnsanın bu dünyada kendi varoluşuna erişebilmesi ve kendini Existenz olarak var edebilmesinin temel koşulu diğer varoluşlarla iletişim kurabilmesidir. İnsanın varoluşu başka varoluşlara bağlıdır ve insan başkalarıyla vardır, yalnız bir hiçtir.⁶⁵ Bu bağlamda yerüstünde özgür ve kendi olamayan, Existenz olarak kendini var edemeyen ve böylece bir 'hiç'e dönüşen Muharrem kendilik arayışı için yeraltına yönelmeye bir nevi mecbur kalmıştır.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Muharrem'in iletişim tarzı da problemlidir. Onun arkadaşlarıyla olan iletişiminde sevenlerin savaşımlının aksine üstün gelmeye odaklı bir varoluş mücadelesinin hâkim olduğu görülmektedir. O, bir yandan arkadaşlarını kendileriyle yüzleştirmeye çalışırken diğer yandan kendini onlardan üstün görerek kibirlenmektedir. Hınç ve öfkeyle hareket eden Muharrem arkadaşlarıyla yapıcı bir iletişim kurmaktan ziyade onlara haklılığını kabul ettirmek ve üstün gelmek için mücadele etmektedir. Bu mücadele, Jaspers'in sevgi dolu mücadelesinden oldukça uzaktır; çünkü Muharrem ne kendini ne de başka insanları sevmektedir. İnsan kendini sevmeyi

⁶² Demirkubuz, *Yeraltı*, 09:46.

⁶³ Demirkubuz, *Yeraltı*, 90:50.

⁶⁴ Ö. Nilay Erbalaban Gürbüz, "Yeraltı'nı Nietzsche'den Okumak," *Sinecine* 4(1), (2013): 180.

⁶⁵ Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 21.

ve kendinden memnun olmayı öğrenmelidir. Çünkü kendini sevmeyen ve kendinden memnun olmayan insan, bu durumun intikamını diğerlerinden almaya çalışmaktadır. Bu nedenle herkesin bir arada yaşayabilmesi için öncelikle insanın kendinden memnun olmayı öğrenmesi gerekmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla mevcut halinden memnun olmayan insan, kendi olabirliğine odaklanmalı ve bu halini aşarak ideal haline ulaşmak için çalışmalıdır.

Nihayetinde kendini ve arkadaşlarını 'kendi' olarak kabul edemeyen Muharrem kucaklamadığı insanlar tarafından dışlanmakla cezalandırılmıştır. Arkadaşlarıyla ilişkisinde var-olmanın iletişiminden öteye geçememiş ve avcı olmaya çalışırken av olmuştur. O, bir yandan gerçeğe, içtenliğe, samimiyete ve arkadaşlığın karşılıklı olanına ne denli önem verdiğini haykırırken diğer yandan arkadaşlarına karşı sürekli olarak hınç ve nefret kuzmaktadır. Cevat'a yaptığı hırsızlığın bedelini ödeterek hakkını almayı ve zafer kazanmayı amaçlayan Muharrem hüsrana uğramıştır; çünkü hınç ve nefret duygusunun etkisiyle Jaspers'in var-olmanın iletişimi olarak adlandırdığı iletişim tarzından öteye geçememiştir. Oysa Muharrem, kendisini aşağılık bir varlık olarak gördüğünü söyleyerek⁶⁷ kendi çığılığıyla yüzleşmiştir. Bu, onu arkadaşlarından ayıran en önemli şeydir. Çünkü arkadaşları kendi çığılıklarıyla yüzleşme cesaretini bile gösterememiş ve korkaklıklarının üstünü Muharrem'i aşağılayarak örtmek istemişlerdir. Ancak Muharrem, yüzleşme aşamasında tıkanıp kalmış, olduğu halini ideal hali için aşmaya çalışmak ve böylece yeraltından çıkmak yerine diğerlerini yeraltına çekmeye çalışmıştır.

Jaspers'in perspektifine göre Muharrem'in yeraltından kurtulması için her şeyden önce sevgi ve güven temelli ilişkiler kurmaya ihtiyacı vardır. Onun çevresindeki insanlarla kurduğu ilişkilerde karşılıklı olarak nefret, yalan, hile gibi var-olmanın iletişiminin temel karakteristiğini oluşturan duyguların hâkim olduğu görülmektedir. Bu duygularla hareket eden insanların karşısındaki insanı 'kendi' olarak kabul etmesi ve onunla varoluşsal iletişim kurması mümkün olmamaktadır. Nitekim Muharrem'in hikâyesinde de görüldüğü gibi sevgiden yoksun ilişkiler dayanışma temelli sevenlerin savaşımının aksine çatışmaya dayalı yaşam için savaşa yol açmaktadır. Muharrem'in hikâyesi varoluşsal iletişim yoksunluğunun kişinin insan-oluşuna ne denli zarar verdiğinin önemli bir örneğidir.

Sonuç

Muharrem'in yerüstünde iletişim halinde olduğu insanlar oldukça sınırlı sayıdadır. Muharrem'in bu kişilerle olan iletişimi aynı zamanda onun dünyayla kurduğu iletişimdir. Ancak Muharrem'in yaşadığı ve Dostoyevski'nin dış ağrısına benzettiği varoluş sancılarının nedenlerinden biri onun, Jaspers'in varoluşsal iletişim adı verdiği gerçek iletişimden yoksun kalışıdır. Öyle ki o, etrafındaki sınırlı sayıdaki insanla varoluşsal iletişim bir yana iletişimin en ilkel tarzlarından biri olan var-olmanın iletişiminden öteye geçememiştir.

Muharrem karakterinin yaşamında da görüldüğü gibi insanın varoluşsal iletişimden yoksun kalması içsel çelişkiler, yabancılaşma, yalnızlık, anlamsızlık, amaçsızlık ve huzursuzluk gibi varoluşsal sorunlara neden olmaktadır. İnsanın varoluşuna erişebilmesi için diğer varoluşlarla karşılaşarak iletişime geçmesi gerekmektedir. Varoluşsal iletişimden yoksun kalmak kişinin kendi oluşundan, benliğinden yoksun kalması demektir. Bu bağlamda Jaspers'in 20. yüzyılda ileri sürdüğü varoluşsal iletişim anlayışı günümüzde de birçok insanın yaşadığı söz konusu varoluşsal sorunların çözüm önerilerinden biri olarak hala güncelliğini ve önemini koruyor görünmektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle şunu söylemek mümkündür: Dostoyevski'nin *Budala* adlı eserindeki "hiç olmazsa tek bir insanla, sanki kendi kendimleymiş gibi her şeyi konuşmak istiyorum"⁶⁸ sözü yalnızca Muharrem'in değil kalabalık yalnızlık içinde bunalan birçok insanın varoluşsal iletişim arayışı ve sessiz haykırışını özetler niteliktedir. Mutluluk, iyilik ve güzellik başta olmak üzere her şeyde birbiriyle yarışır hale gelen günümüz insanı

⁶⁶ Jaspers, *Nietzsche: Nasıl Felsefe Yapıyordu?*, 167.

⁶⁷ Demirkubuz, *Yeraltı*, 13:30.

⁶⁸ Fyodor Dostoyevski, *Budala*, çev. Ergin Altay. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 539.

sevenlerin savaşımı yerine adeta yaşam için savaş ve paylaşım savaşı halindedir. Düşünce yaşamının eylemsizlik, eylemsizliğin ise “mümkün olduğunca çabuk giderilmesi gereken bir eksiklik”⁶⁹ olarak görüldüğü bu dünyada insanlar birbirleri için yalnızca birer araç gibi konumlanmaktadır. Dolayısıyla insanların yaşamları Jaspers'in sosyolojik iletişim türleri dediği var-olmanın iletişimi, genel bilincin iletişimi ve tinin iletişiminden ibaret bir hale dönüşmektedir. Bu durumun sonunda ise insanları varoluş sancıları, bunalımlar ve kalabalık yalnızlıklar kuşatmaktadır. Çünkü insan, Dasein'dan ibaret bir varlık değildir. O, Existenz'e erişemediği sürece mutluluğa da kavuşamamaktadır. Existenz'e erişmenin yolu ise varoluşsal iletişimden geçmektedir.

Günümüzde birçok şey gibi iletişimin de artık bir tür tüketime dönüştüğü, insanların Jaspers'in var-olmanın iletişimi olarak adlandırdığı iletişim tarzlarıyla ötekiye amaçlarını gerçekleştirmek için bir tüketim aracı gibi konumlandığı görülmektedir. Bu bağlamda her insanın varoluşsal iletişime ihtiyaç duyduğu açıktır. Ancak bu tür iletişimin günümüz insanı için ne kadar gerçekleştirilebilir bir iletişim türü olduğu tartışılabilir. Bugün, ötekinin negatifiği, yerini aynının pozitifliğine bırakmış durumdadır. Aynının aşırı çoğalması, aşırı iletişim ve aşırı tüketim toplumsal gövdeyi etkileyen patolojik değişikliklere neden olmuştur.⁷⁰ Günümüz koşullarında maskelerden kurtulmak ve ötekini kendi olarak kabul etmenin ötesinde onun kendi olabilmesi için sevgiyle mücadele etmek mümkün müdür? “İnsan insanın kurdudur” anlayışının yerine “insan insanın varoluşunun yoludur” anlayışının benimsenmesinin imkânı nedir? Günümüz insanı çeşitli sebepler yüzünden çok sayıda insanla varoluşsal iletişim kurma imkânı bulamasa da Dostoyevski'nin ifade ettiği gibi tek bir insanla bile olsa bu iletişimi deneyimleyebilmek için çabalamaktan vazgeçmemelidir. Nitekim Jaspers'in varoluşsal iletişim anlayışının şekillenmesinde onunla tanıştığı yalnızlık ve melankoli hissini yok olduğunu ve kendilik bilincinin değiştiğini söylediği eşi Gertrud Mayer ile olan iletişiminin oldukça etkili olduğu bilinmektedir.⁷¹ Bununla birlikte söz konusu sorular Jaspers'in “ne olabiliyorsak onu çağın üzerine atamayız, kendimizi olabildiğimiz şeyin boyunduruğu altına sokamayız, daha ziyade çağın aydınlatmasıyla, derinlikten yaşayabildiğimiz yere nüfuz etmeyi deneriz”⁷²sözünden hareketle başka bir çalışmanın konusu olarak detaylı bir şekilde irdelenebilir.

⁶⁹ Byung Chul Han, *Tefekkür Yaşamı: Ya da Eylemsizlik Üzerine*, çev. Barış Tut. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 9.

⁷⁰ Byung Chul Han, *Ötekini kovmak: Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*, çev. Mustafa Özdemir. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 7.

⁷¹ Kurt Salamun, “Karl Jaspers' Conceptions of the Meaning of Life,” *Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts* 1(2), (2006): 2.

⁷² Jaspers, *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*, 95.

Kaynakça

- Aristoteles. *Politika*. Çeviren: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Bowen, Glenn. "Document Analysis as a Qualitative Research Method," *Qualitative Journal*, 9(2), (2009): 27-40.
- Colette, Jacques. *Varoluşçuluk*. Çeviren: Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi, 2023.
- Demirkubuz, Zeki. (Yönetmen). *Yeraltı* (Film). Türkiye: Mavi Film, 2012.
- Dostoyevski, Fyodor. *Budala*. Çeviren: Ergin Altay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Dostoyevski, Fyodor. *Yeraltından Notlar*. Çeviren: Mehmet Özgül, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Erbalaban Gürbüz, Ö. Nilay. "Yeraltı'nı Nietzsche'den Okumak," *Sinecine* 4(1), (2013): 175-181.
- Erdem, Haluk. "Karl Jaspers Felsefesinde İnsan Problemi," *Felsefe Dünyası* (37), (2003): 52-57.
- Erdem, Haluk. *Karl Jaspers Felsefesinde Hakikat, İletişim ve Siyaset*. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007.
- Gordon, Ronald D. "Karl Jaspers as Philosophical Practical Mystic," *Journal of Arts & Humanities* 13(2), (2024): 1-13.
- Gordon, Ronald D. "Karl Jaspers: Existential Philosopher of Dialogical Communication," *Southern Communication Journal* 65(2-3), (2000): 105-118.
- Han, Byung Chul. *Ötekini Kovmak: Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*. Çeviren: Mustafa Özdemir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Han, Byung Chul. *Tefekkür Yaşamı: Ya da Eylemsizlik Üzerine*. Çeviren: Barış Tut, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Heschel, Abraham Joshua. *A Passion For Truth*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1973.
- Jaspers, Karl. *Felsefe Konuşmaları: Felsefeye Giriş*. Çeviren: Abdurrahman Aliy, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.
- Jaspers, Karl. *Felsefe Nedir?*. Çeviren: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- Jaspers, Karl. *Nietzsche: Nasıl Felsefe Yapıyordu?*. Çeviren: Murat Batmankaya, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Jaspers, Karl. *Philosophy 2*. Çeviren: E. B. Ashton, London: The University of Chicago Press, 1970.
- Jaspers, Karl. *Way to Wisdom: An Introduction to Philosophy*. Çeviren: Ralph Manheim, New Haven and London: Yale University Press, 1954.
- Kierkegaard, Soren. *Ya/Ya da*. Çeviren: Nur Beier, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.
- Salamun, Kurt. "Karl Jaspers' Conceptions of the Meaning of Life," *Existenz: An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts* 1(2), (2006): 1-8.
- Salamun, Kurt. "Moral Implications of Karl Jaspers' Existentialism," *Philosophy and Phenomenological Research* 49(2), (1988): 317-323.
- Timuçin, Afşar. *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Bulut Yayınları, 1999.
- Topakkaya, Arslan. "K. Jaspers'de (Varlığın) "Sınır Durumları" (Grenzsituationen) Kavramı'nın Anlamı Üzerine Bir Deneme," *Felsefe Dünyası* (2), (2007): 143-154.
- Türk Dil Kurumu (TDK). "2024 Yılı'nın Kelimesi/Kavramı "Kalabalık Yalnızlık"," Erişim 6 Mart 2025. <https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/2024-yilinin-kelimesi-kavrami-kalabalik-yalnizlik/>
- Yare, Brinley. "Karl Jaspers 'Communication in Existenz'," *Existential Analysis: Journal of the Society for Existential Analysis* 16(1), (2005): 36-49.